
VITA

EGY NÉPRAJZI KÖNYV BÍRÁLATA

Katona Imre—Lábadi Károly: *Szedem szép rózsámat*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986

Tájainkon az ember mindig nagy örömmel nyúl egy-egy új néprajzi kiadvány felé. Hogyne tenné, mikor egy generációval ezelőtt még a vajdasági magyar néprajzkutatás fehér foltnak számított. S ha ez így volt, minden kiadott könyv, jeles közlemény előszavában fokozottan indokolt az öröm, hogy ez egyre kevésbé van így, még akkor is, ha a hozzáértő, a problémakör ismerője tudja, hogy az adósság még mindig messze meghaladja a pillanatnyilag felmutatható eredményeket, melyek csak a „Jól van, ne panaszkodj! Magad tudod a legjobban, hogy nemrég még semmi sem volt!” szempontjából megnyugtatóak, vagy inkább csak elhallgattatóak. Mert azt is tudjuk, hogy bár mindig lesz néprajzi gyűjtemenivaló, a sok-sok értékes adat, ma még esetleg feltárható kultúrkincs felett mindennap múlik az a bizonyos tizenkettedik óra, gyorsan változó világunkban tényleg gyorsabban, mint maga az idő. A ma még élő generációk kihalásával, sebesen változó világunkban a szájhagyományozásra egyre kevésbé lehet számítani.

Ne feledjük: mindig csak a begyűjtött anyag a feldérhető. A bármilyen okból „elszalasztott” mind értékét, mind mennyiségét tekintve ismeretlen marad, legfeljebb több vagy kevesebb sikerrel saccolható, mint a pubertás előtt kasztráltak a valós szerelmi élet.

Nem vagyunk „türelmetlenek”, az igazság az, hogy lemaradásunkhoz viszonyítva fejlődésünk valóban lassú. S ez a lassúság, úgy tűnik, elsősorban igénytelenség következménye. A pénzelésben, az organizációban, a kéderképzésben, a hozzáállásban egyaránt.

Nemrégiben egy új népköltési szöveggyűjteménnyel gazdagodtunk. A közreadók célja nem kevés: „egyszerre szánjuk kötetünket *szakkönyvnek és oktatási segédkönyvnek is*” (Bevezetés, 5. lap).

„Szakkönyv” tehát, a dallamos anyag dallamának közlése nélkül, és „oktatási segédkönyv”, mely helyenként a szöveg alatt jelzi csak, hogy a lejegyzés, ha hozzáértő gyűjtő által, akkor „dallammal” együtt történt, ha pedig nem, hát dallam nélkül. A „dallammal” lábjegyzett szöveg azonban jóval kevesebb, mint ahogy ez valóban a szájhagyományban ma is még él. Pedig „... nem tévesztettük szem elől az Erdélyi János óta a magyar folklorisztikában is számon tartott, s napjainkban már-már szakmai közhellyé vált igazságot, hogy a dallamától elválasztott népdal közlése — s voltaképpen minden más énekes/zenés műfaj pusztá szövegközlése — csupán CSONKA publikálás lehet” — írja Bosnyák István 1985 decemberében, nem egészen egy évvel e könyv megjelenése előtt egy a jugoszláviai magyar népköltészet kutatásának dokumentumait, azaz a népköltészetről írt tanulmányokat tartalmazó könyv előszavában (*Jugoszláviai magyar népköltészet I. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék, 1985*).

Tudatos hát ez a közreadói hozzáállás?

Igen. Ez az a „szöveges” iskola, amely immár több mint százéves, és úgy született, hogy az irodalom, a hivatalos, írásbeli kultúra csinálói „felfigyeltek” a népballadá, a népdalok szövegére. A többire, a dallamra, a hozzájuk fűződő cselekményekre nem, vagy ha igen, inkább elhallgatni igyekeztek azokat, pallérozatlanoknak, a fejletnek tartott városias „szinthez” képest elmaradottnak tartva őket, múltbéli szerepükről, létezésükről mit sem tudva. Így volt ez a századvégi „tudós gyűjtők”-ig, akiknek felismerését Bartók és Kodály tökéletesítette, már a huszadik század elején: „Mi a faluban nemcsak egy csomó dalt, mindegy, hogy százat-e vagy ezret, szóval onnan kimarkolható, elvihető és felhasználható anyagot találunk, hanem másvalamit is, ami nélkül ezek a dalok nem jöhettek volna létre: kultúrát. Bármennyire furcsán hangozzék is, egységes, homogén kultúrát, amelynek az a dal elválaszthatatlan része, mintegy tetőpontja, de mindenestre szerves kivirágása...” Ez a felismerés aztán többek között a „zenei anyanyelv” megfogalmazásában öltött formát.

Ezt a szöveges iskolát jártam valamikor magam is, kitűnő, ma is nagyra becsült tanárok vezetése mellett, s tán az sincs kizárva, hogy pl. balladagyűben, valahol, a magyarázó szövegben ők is megjegyezték: „ennek dallama is van”. A gyakran versszakokra sem tördelt lejegyzés sem volt feltűnő, az egészen másra összpontosított figyelem mellett ez teljesen elikkadt. Így történt, hogy már egyetemista „népdalgyűjtő” koromban, egy jó kötetnyi dallammal gyűjtött népdallal a tarsolyomban egy szép, nyári, késő este kis híján hanyatt estem a padként szolgáló kidöntött fatörzsről, amint lassan kiteljesedett a fülem hallatára egy csókai kisutca sötétjében, az állomás mögött a *Teherbe esett lány* balladája. „Hát ez mi? Te jó isten, ez ballada! És énekelve!” „Naná! Majd szavalja a nép a Kőműves Keletem! Meg a Kádár Katát, te marha!” — szólna akkori önmagamra a mai. De akkor még csak híre volt e tájon a magnetofonnak, lemez sem volt ennyi, a zenei anyanyelv ápolása akkor is iskolán kívültre szorult, mint ma is, afféle magánszorgalmi tétel volt, amely abból táplálkozott (ha táplálkozott, ha pedig nem, hát elsorvadt), hogy dalolni kéne olykor, mint mások, és te csak nézel, olyan hülyén, hogy szinte viszket.

Vajon mi tartja felszínen ezt a mesterségesen csonkító, a dallamos anyagnak is csak a szövegét gyűjtő (és találó) iskolát egy olyan korban, amikor a kottaolvasás már korántsem a kiváltságosok, a nagyon kevesek privilégiuma, amikor alig van ház magnetofon nélkül, amikor a 20—25 éve lejegyzett szövegek, „a tanszéken folyó néprajzkutatásnak másodlagos terméke”-i a nem szakszerűen végzett gyűjtést korrigálendő még mindig szalagra vehetők, és így lehetne őket publikálni, akkor amikor száz éve fennhangon sajnálja a néprajztudomány, hogy vidékünk legnagyobb néprajzosa, Káimány Lajos teljesen botfűlű volt, s mire a fonográf divatba jött, s anyagának bár egy részét rögzíthette volna, betegsége miatt nem cipelhette a dögnehéz masinát.

Vajon mi hiányzik még, hogy ez a félig-hozzáállás megváltozzon, hogy természetessé váljon a teljesség igénye? A *Szedem szép rózsámat* egyik recenziója, Bori Imre már 1971-ben azt vallja: „A népköltészet tehát csak egyik területe a népi életnek: a beszédes, az emlékezet megnyilvánulása a zenével egyetemben amelynek ősi öt fokában (pentatónia) akár ezer esztendőnk mélyét is vallathatjuk ha értjük nyelvét. Be kell azonban vallanunk, hogy a költészetnek, a zenének és a képzeletnek ezt a nyelvét alig-alig értjük ma már, hiszen csak szövegeket látunk bennük, s nem azt a teljességet is, mely bennük, rejtezik vagy mögöttük lapul.”

A közölt anyag egy része dallamos gyűjtés és első közlemény. Vajon milyen értékű „oktatási segédkönyv” e könyvnek pl. az A/V. fejezete, *A gyermekek állatokkal kapcsolatos játékos mondókái*, mondjuk, egy jövődöbéli, városban felnőtt óvó néninek vagy tanárnőnek, akinek a *Csiga-biga gyerekei* („1960-as

évek”), a *Katicabogárka* („1970-es évek”), a *Gólya, gólya, gilice* („1970-es évek”) dallamos mondókáit, vagy az *Egyszerűbb csoportjátékok*, illetve a *Bonyolultabb, énekes-táncos csoportjátékok* című fejezetek bármelyik játékszövegét nem volt szerencséje a szájhagyományból megismerni, csak így, megcsonkítva, dallamától megfosztva, mondjuk, ebből a segédkönyvből? Hogy mutassa az meg ezeket a még újabb, városi generációknak, természetes, azaz dallamos alakjukban? „Önmagunk népi világát” (Bori), amely ma is dallamával él még, hogy ismerjük meg ezzel jobban?

*

A dallamról leválasztott szövegek külön útra indításának hibalehetőségeit nehéz tetten érni épp a dallamismertetés hiánya miatt. Pedig ez gyakran ok nélkül a felszínesség gyanújába keveri a lejegyzőt. Mert lehet, hogy valamilyen specifikum miatt úgy van a szöveg, ahogy a lejegyző közli. De a szöveg—dallam együttélés ismerőjében ott a kérdés: biztos így van ez? Pl. a 150. lapon (E/IV./2.):

*Vörös csákóüvegöm.
Most előm gyöngyéletöm,
Kócsagtoll van mellette,
Bukréta van mögöttem.
Barna babám kötötte.*

*Ha kötötte, jól tette:
Csókot kapott érötte.
— Kössé(l), rózsám, másszor is,
Adok csókot százszor i-i-is!*

1910-es évek
Kórógy — Korog
Én.: Szánki János

gy.: Garay Á.
kézir.: Népr. Múz. (Bp.)
EA 4551, 36/78.

Ha a kilenc sort egy teljes, kilencsoros dallam kapcsolja össze, akkor lehet az utolsó sor vége „i-i-is”. De akkor nem két versszakban írandó a szöveg. Ha viszont kettő a versszak, négysoros, az első versszak vége mért nem „köt-ö-öt-te”? (Az első versszak ötödik sorának hozzáadását afféle refrénsorként fogadva el.)

Vagy a 177. lapon (E/IX./11.):

*Újvidéki kertek alja, jaj, dé homokos!
Vetök belé rozsmaringot, jaj, dé illatos!
Vetök belé lenmagot. Két szeretöm elhagyott
Jaj, de fáj a szívem érted, angyalom!*

1960-as évek
Szlavónia

gy.: Penavin O.
megj.: Szót. I. : 36.

Minden valószínűség szerint a (mondjuk)

*Felsőhegyi falu végén szól a muzsika,
Gyere, csárdás kisangyalom, menjünk el oda!
Ott mulatunk egy nagyot,
A szeretöm elhagyott,
Jaj, de fáj a gyöngye szívem, érte meghalok!*

kezdetű, közismert népies műdal szintén közismert második versszakáról van szó. S ha így van, akkor a szöveg ötsoros. Az ötödik sorából meg valahonnan hiányzik egy kétszótagú szó.

Ilyen ütemhiba gyanúja vetődik fel az E/IX./3. szövegben is (174. l.). Vagy a 165—166. lapon (E/VII./4. a és b):

- a) *Szerelöm, szerelöm, átkozott gyötrelöm,
Miért nem termett vóna minden fa tetején?*

Stb. (még négy sor a versszakban)

1960-as évek
Szlavónia

gy.: Penavin O.
megj.: Sztót. II : 142.

- b) *Szerelöm, szerelöm, átkozott gyötrelöm,
Mért nem virágoztál minden fa tetején?*

Stb. (még négy sor a versszakban)

1978.
Kopács — Kopačevo
Én.: Deák Ferenc (kb. 65)

gy.: Katona I.—Olsvai I.
kézir.: gyűjtőknél,
dallammal

Az a) variáció második sorának „Miért” szava alighanem a tollbamondás vagy a leírás hibája. Dallammal ez a hiba nyilván nem esett volna meg. Mint a b) változatban.

Más kérdés, hogy ez az itt hatsoros versszak a dallam szerint három négy-soros versszakból áll, így:

*Szerelöm, szerelöm,
Átkozott gyötrelöm,
Mért nem virágoztál
Minden fa tetején?*

Stb. (Még két versszak.)

Az ismert formától elüt az E/II./6. sortagolása is. Vajon a dallamos anyag logikája vagy a lejegyzők önkénye folytán?

Vagy a 144. lapon (E/III./8.) a dallam hiányában elfelejti észrevenni mind a gyűjtő (Garai Á. 1910-es évek), mind a sajtó alá rendező jegyzetelő, hogy a két egymás után írt versszak tulajdonképpen két különböző népdal. Nyilván az adatközlője gyorsan énekelte (?) egymás után „szöveglejegyzés” alá. Hisz az első versszak hétszótagú, a másik meg tízszótagú sorokból áll:

*Falu végén van egy ház:
Fele gyékény, fele nád.
Uccu, tolla, motolla!
Másnak énram mi gondja?*

*Av vízőn is azt mondja ah hajó:
Nem lehetök én mindenkinek jó!
Kormányozzunk hát már utoljára,
Úgy érjünk el rózsám tanyájára!*

Azonos felfogású, szövegcentrikus gyűjtőknél így rögződik a hiba észrevétel nélkül, azaz anélkül, hogy megjegyzést fűztek volna hozzá. Fokozottan szem-

betűnő ez abban a gyakorlatban, amelyet a könyv szerkesztője és jegyzetekkel ellátója követ, ti. hogy egyébként versszakokra szedve csoportosítja az egy dallamon énekelt dalokat is.

Vagy vegyük példaként a 323—324. lapon található (N/II./15.), amelyet előbb 1942. Kozák I., majd 1978-ban Katona I.—Olsvai I. jegyzett le, mindkét esetben dallammal:

a) *A kopácsi utca végig sáros,
Végigmenni rajta nem tanácsos,
Meggötik a kezemet, beverik a fejemet
A zsandárok.*

A jegyzetek szerint „Népies műdal lehet, mivel azonban a gyűjtők kirekesztették, nehéz lesz megjelölni eredetét”.

Bár a dallam nélküli közlés miatt ez pontosan nem ellenőrizhető, s a teljes dal sem azonosítható, minden bizonnyal a II. világháború idején menetelő katonadalként is gyakran énekelt, népszerű s a Tisza-vidéken ma is közismert daltól van szó, mely szerint:

*Udvarhelyi utca, jaj, de sáros!
Végigmenni rajta nem tanácsos,
Mer megfognak engemet,
Meggötik a kezemet
A zsandárok,
Sej, haj, a zsandárok!*

*De én könyörögni nagyon jól tudok,
Arra kérem én a zsandár wrakot:
Eresszék el a kezem,
A babámat akarom
Mögölni,
Sej, haj, megcsókolni!*

Ha azonos dal változatairól van szó, s ez minden bizonnyal így van, akkor a kopácsi szöveg harmadik sora két sorba írandó, mint ahogy a dal daróci, b)-változatával teszik is a gyűjtők. A dallam figyelembe vétele vajon milyen kritériumok alapján kétféleképpen?

A népdalszöveg dallamával együtt éli a maga természetes életét. Anélkül csak csupán. Képezheti külön tanulmány tárgyát, mint ahogy lehet külön könyvet írni, mondjuk, a vakbélgyulladásról, de ahhoz ismerni kell a szervezet teljes funkcióját. Mind az írónak, mind azoknak, akiknek a könyvet írták.

*

Ha cselekményes-dallamos szövegről van szó, még a dallamos közlés sem elég a játék vagy a szokás felvázolása nélkül, legalább a jegyzetekben ki kell erre térni.

Noha ilyen szempontból a könyv néhány teljes fejezetét idézhetnénk, a 23. lapon megtalálható

*Nyuszi ül a fűbe(n),
Ülve szundikál!
— Nyuszi, talán beteg vagy,
Hogy egyet sem ugorhatsz.*

nem „Iskolás eredetű lehet és talán játékkal” a hozzáfűzött jegyzet szerint, hanem óvodás, mégpedig kiscsoportos, és persze hogy játékdal, csak hiányzik a dallama, meg az utolsó sora, hogy: „Hopp! Nyuszi! Hopp!” Meg az, hogy: a gyerekek körbe járnak, az egyik guggol a kör közepén, halántéka mellett felfelé nyújtott mutatóujjaival nyuszifület mutat, a dal utolsó sorára guggolóhelyzetből ugrálni kezd, aki felé, az lesz az új kisnyúl.

Néhány évtizede még játszották a Tisza-vidék óvodáiban. Tán még most is játsszák. Függetlenül attól, hogy újkeletűnek látszik, „műgyermekdal”-ként hat, azaz alighanem nem népi, bizonyosan nem mondóka, a dallam- és jegyzet-hiányos gyűjtés miatti ide sorolás ellenére sem.

*

Az A/VI. jelzésű *Csúfolók, beugratók* fejezet szöveglejegyzéseiben a lejegyzők illdumosító szándékú szövegkorrekciói erőltetetteknek, furcsáknak, valahogy fancsaliaknak hatnak, mint az olyan sajnálni való, fal mellé húzódó, „úri ruhás” gyerekek mozdulatimitációi, akik úgy szeretnének őszintén jól játszani a többi gyerekekkel, de piszkos lesz a fehér harisnya, s mit szól majd érte a falu-ra leereszkedett, városi anyuka, ha kijön a házból.

Mert hogy a

*Szebb a páva,
Mind a pulyka;
Mer(t) a pulyka
(Taknyos orrú).
Rut, rut, rut! . . .*

pulykabosszantóból a negyedik sor, nagyon úgy tűnik, nem szlavóniai, hanem lejegyzői kihagyás, s hogy az alighanem nyelvterületre szólonan elterjedt

*Jancsi,
Tojt a macska,
Hajtsd ki!*

csúfolódókában az a macskára nem jellemző ige olyan „lejegyzői beavatkozás”, mint az április elsején beugratottak csúfolódókájának szlavóniai változatában, mely szerint

*Április bolondja,
Fennmászott a toronba:
Három fertály hatra
Tojik a fogadra.*

Úgyis mindenki máshogy olvassa. Hát akkor mire jó ez az erőlködés?

*

Ezeknél sokkal komolyabb probléma azonban az A/VII. jelzésű *Csoportos játékok előtti kiszámolók* következetesen hibás, bűnösen rossz tagolása.

A magyar (de jó néhány szerb ilyen vers ismerete alapján, úgy tűnik, nemcsak a magyar) kiolvasóknak, kiszámolóknak specifikus a tagolásuk, és korántsem azonos a nyelvtani szótagok elválasztásával a *Szedem szép rózsámat* e fejezete szerint.

A kiolvasók tagoló verselésében egy-egy tag szótaggazdagsága különböző, többek között attól is függően, hogy hol helyezkedik el a versben. Lehet:

*Egy, / kettő, / három, / négy,
Kopasz / csitri / hová / mégy...*

lehet:

Egyem, / kettem, / háromam, / négyem,

lehet:

Egyedem, / begyedem, / tenger- / tánc,

lehet:

Egyedelem, / begyedelem, / kalkan- / tyú,

de nem lehet:

E-gye-dem, be-gye-dem, kal-kan-tyú.

Más a helyzet a vers csattanójával, a végével. Ha az utolsó szó hosszú, akkor az szótagokban csattan:

*Nem kí- / vánok / egye- / bet,
Csak egy / darab / ke- / nye- / ret*

Vagy:

*Két kis- / egér, / két kis / nyúl,
Kisza- / lad az / i- / fi- / úr!*

bár ez nemegyszer jogos veszekedés tárgya jó fülű gyerekek közt, hisz az „úr” külön szónak is felfogható, s akkor egy ütemmel előbbre esik a „Te vagy a macska!” Ha ugyanis az utolsó szó egytagú, akkor az az egy tag a „csattanó”, a hangsúlyos végszó, a döntő szó, hisz végső soron ez dönti el, hogy kire jut a „Te vagy ki!”, vagy a „Te vagy a macska!” Akkor az előtte levő szó nem tagolódik:

*Gyere / vissza / zöd ru- / hába,
Cigány / asszony / palo- / tába,
Verd az / orrod / a lu- / kába,
Verd, / verd, / verd,
Jól / bele- / verd!*

És nem lenne „be-le” semmiképp, még ebben a könyvben sem. Mert ez a példa nem ebből a könyvből való.

S ha a már említett *Csúfolók* fejezetben a macskatojatást a gyűjtés nem mindennapi pillanatára való tekintettel, vagy épp a gyűjtő iránti különös tiszteletre ráfogva (mondván: „Nekem akkor így mondták.”) még tán el is lehetne hitetni azzal az olvasóval is, aki emlékszik a gyerekkorára (bár a szöveg hitelessége kedvéért ilyenkor illik a gyűjtőnek rákérdeznie: „Az utcán is így kiabáltak?”, és ha nem, akkor nem becsapni igyekezni a nyájas olvasót, ez a rossz tagolásra oktatás új, vétkes csonkítása annak a népi kultúrának, amelynek a szolgálatában ez a könyv is született.

Mert minden valószínűség szerint ez ügyben nem kell majd félteni a falusi, kisvárosi vagy város végi gyerekek, a magyar tagoló verselést ösztöneikkel élők természetes ritmusérzékét. De ha „egyszerre szánjuk kötetünket szakkönyvnek és oktatási segédkönyvnek is”, e két-három tudományos intézmény készítette, két

ország neves szerzőivel, recenzenseivel fémjelzett könyvvel a kezében vajon hogy fog reagálni a tájékozatlan, hitelt, tudományos biztonságot kereső, fiatal pedagógusjelölt?

E korrekció ellenére. Mert az újságban, folyóiratban kinyomtatott szó elszáll. A könyv megmarad.

*

Ha a tagolás nem lenne hibás („Ár-kot ugrott a cigány...”), azaz a lejegyzés és a közlés a kiolvasók vagy kiszámolók helyes tagolása szerint történt volna, az

*Ár-kot ugrott a cigány,
Eltörött a lába,
Elment a bíróhoz,
Tegye palotába,
Betette palotába,
Szálka ment a valagába,
Dí, dá, dú, te vagy az a nagy szájú.*

kiszámolóban a közreadó maga is észrevette volna, hogy az ötödik sorban (Betet- / te a / palo- / tába, / Szálka / ment a / vala- / gába,) hiányzik a névelő. Meg azt is, hogy az utolsó sor két sor.

*

Bár a régi közlések egy bizonyos fokig kötelezik az újraközölőket, a hibák korrekciója, éppen a szövegközpontú publikálásokban, legalább a jegyzetekben való figyelemfelhívás erejéig, indokolt, sőt ez esetben is elvárható lett volna. Pl. a *Bonyolultabb énekes-táncos csoportjátékok* fejezetben az 1b) jelzésű felelgetőben a felelgetésjelzés minden bizonnyal nem a valós játékot követte:

— *Vess által, vess által!
De jó révészt vetlek!
— Nem vethetlek, nem vethetlek.
Ki szolgálai vagytok?
— Ferenc József mi királyunk,
Az is nekünk ellenségünk.
— Miről való ellenségtek?
— Arról való ellenségünk.
— A mi hidunk aranyos vala,
— A mi lovunk patkós vala.
— Mind feltörettetünk.
— Holnap délre arra megyünk:
Fenyőfából hasogassunk;
Arannyal, vinccsel.*

— *Ződ ág, ződ levelecske.
Nyitva van az aranykapu,
Csak bújjatok rajta!*

— *Bújj vissza, bújj vissza!*

A jegyzetek szerint: „...szívmelegítők a 48-as szellemre utaló sorok Ferenc Józsefről; értékét csak növeli, hogy e játékot épp az ő uralkodása idején gyűjtötték!”

A ma is gyűjthető (1972-ben még gyűjthető volt!) felelgető játékszöveg alapján, a Ferenc Józsefnél alighanem jóval öregebb szöveg felépítése feltehetően így helyes:

— *Vess által, vess által!*
De jó révészt vetlek! (Érthetetlen sor)
 — *Nem vethetlek, nem vethetlek,*
Ki szolgálai vagytok?
 — *Ferenc József mi királyunk!*
 — *Az is nekünk ellenségünk!*
 — *Miről való ellenségetek?*
 — *Arról való ellenségünk*
A mi hidunk aranyos vala
A mi lovunk patkós vala,
Mind feltörtettünk!
 — *Holnap délre arra megyünk,*
Fenyőfából hasogassunk,
Arannyal, vinctsel.

Ződ ág, ződ levelecske stb.

— *Ateresztenek-e az aranyhídon?*
 — *Nem, mer nem tudjuk, hogy*
Ki népei vattok?
 — *Lengyelország jó királa!*
 — *Az is a mi ellenségünk!*
 — *Miről való ellenségetek?*
 — *Hidunk lábát étörtették,*
Soha még nem csinátatok!

— *Ácsok vagyunk, ácsorogunk,*
Arany hídlábat csinálunk!
 — *Méhették!*

Bújj, bújj ződ ág stb.

Zenta, 1972

A dallamos forma meghallgatásával az is kirúnt volna, hogy a *Bújj, bújj, ződ ág* másik variációjában (45—46. lap):

Bújj, bújj, ződ ág,
Ződ levelecske,
Nyitva van az aranykapu,
Csak bújzatok rajta!

minden valószínűség szerint nem ennek kellene állnia: „Itt a két gyermek leengedi a karját”, hanem annak, hogy:

Rajta, rajta, rajta,
Leszakadt a pajta,

s itt csapja le a két gyerek a karját, míg a lánc megfogandó szemei már szaporozott léptekkel szeretnének továbbjutni, de:

Bent maradt a macska!
Stb.

*

A *Verses illem- és életszabályok* fejezet előszava szerint: „Ezeknek a verses szabályoknak kiterjedt rokonságuk van: végeredményben emlekeztenek a szó-lásokra, egyes köszöntőkre, lakodalmi rigmusokra és a féktelen, jókedvű és meg-lehetősen szabadszájú táncszókra is, mindezeket később sorra bemutatjuk.”

A G/II. *Tánckurjantások* című fejezetnek mind a négy kurjantása szelidebb szövegű, mint némely gyermekjátéké.

A C/II. *Tréfás névnapi köszöntők* fejezet jegyzetei szerint „A tréfás köszön-tők a komolyak visszájára fordításai, csak bizalmas baráti körben hangozhat-nak el, amikor nem sértődik meg senki. Ezeknél sokkal szókimondóbb szöve-gek is vannak; kissé emlekeztenek a tréfás-gúnyos dalokra és a vőfélymon-dókákra”.

Az olvasóban természetesen vetődnek fel a kérdések: hol vannak ezek a „sokkal szókimondóbb” szövegek? Vajh ez a könyv nem a népnek szól-e? Ma-gáról a népről, amely a sokkal szókimondóbb szövegeket természetesen hasz-nálja... A kicsit is hozzáértő meg úgyis látja a beavatkozást. Akkor kivel is játszunk „tudományos” vagy „pedagógiai” szembekötődést? A szó elszáll, az írás megmarad alapon a jövővel? Mi jögon?

Es vajon igaz-e, hogy ezek a szövegek „csak bizalmas, baráti körben hangoz-hatnak el”?

A kötetben rendre illdomosra igazított lakodalmi kurjantások eredetijét utca-hosszat kiabálják a kötetből kimaradt vőfélyszöveget pedig egy sátornyi ven-dég előtt mondják. Nem suttozva. Ahol ott a fél falu. Apraja-nagyja.

*

A *Szerelmi népdalok* fejezet előszava szerint (122. lap): „A fiatalságnak ez a fő műfaja néhány évszázaddal korábban, amikor még nem maguk válasz-tották, hanem kinek-kinek kijelölték a párját, nem volt ennyire népszerű, sőt sokan ellenérzéssel hallgatták. E régebbi korok maradványa lehet többek kö-zött az a tartózkodás is, mellyel a népdalok beszélnek a szerelemről: inkább „virágnyelven” szólanak, sokszor nem is magáról az érzelemről, hanem külső-ségeiről, ill. nagyon áttételesen, stilizálva a szerelemről is.”

Nem hallgatható el, hogy ennek a meglehetősen felszínes, Gyulai Pál-os, egy kicsit osztrákos (vagy ott is csak bécsi?), a népet magasról, idillikus szem-üvegen át látó szemléletnek, mely a népdalszövegek bevezető képeit amolyan „kedves”, tekingetés és benyomás szülte, de valójában meg nem értett valami-nek tekinti, dokumentáltan mondanak ellent a régi gyűjtők és néprajztudósok (Vikár Béla és társai) kor- és kultúraközelből írt tanúságai, akik e képek szim-bólumrendszerének megértését iparkodtak az úri világnak lehetővé tenni már a század elején (csak az neki, akárcsak Ady szimbolizmusa, sehogy sem tet-szett), s az új, ezt a kérdést helyre tenni igyekvő tanulmányok sora is a leg-újabb időkig (Bernáth Béla, 1984). E szimbólumrendszer alapján világossá válik ugyanis, hogy ez a „virágnyelv” sokkal sűrítettebb, sokkal életesebb annál, minthogy egy egész nép a szerelemről, „nem is magáról az érzelemről, ha-nem külsőségeiről, ill. nagyon áttételesen stilizálva a szerelemről is” hozzáál-lásban beszéljen egymással, s az is, hogy a klerikális, hivatalos kultúracsiná-lók ezt miért tartották „fajtalán fűzfapoéták szemtelen beszédeinek”, s űzték, tilalmazták századokon át tűzzel-vassal.

De még ilyen alapállásból is, bővebb magyarázat nélkül ma kissé furcsán hat egy olyan versszak után, mely szerint (130. lap):

*Pince, pince, tizenhárom sor pince.
Most akadtam egy igaz szeretőre.
De szeretnék véle hálni egy ágyban,
Fáradásom hogy ne legyen hiába!*

egy olyan jegyzet, hogy: "...menyecskével — megtaláljuk egy dévaj mulatónótában (...), a vágy ott illendőbb, bár a lányokkal való „hálás” sem feltétlenül jelentette az elhálást”.

Hát — végső soron — nem. Ma sem jelenti. Még egy ágyban sem. Csak akkor mégis hiába lett a fáradtság. A negyedik sorban.

S ha ugyane dal második versszakának a megértéséhez a népdalszövegek gazdag szimbólumrendszeréből csak egyet adunk meg Vikár Béla hagyatékából, hogy a ló legény jelképe (a „kis pej lovam” tehát magam vagyok) s a rá való lószerszám a szerelemé (kötöttségé), akkor a

*Vízimalom, őrsled meg a búzámat,
Ne fáraszam én a pej paripámat!
Pej paripám csárda előtt enyelög.
Nézz ki, babám, hogy áll rajta a nyereg!?*

szöveg „vázimalom”, „búzaőrés” erotikus jelentésének, s az egész versszak valós tartalmának megértését bízzuk a „nyájas olvasóra”.

És több szempontból elgondolkodtató egy *Régies, vallásos színezetű bordal* ama jegyzetrésze is, hogy: „itt nem közölt, 3. szakasza váratlan drasztikummal zárul” (133. lap).

Ha a fenti előzmények után „drasztikum” alatt egy hangos nevetésre ingerlő, néven nevezett, erotikumba kunkorodó sort feltételezünk (amit a nép egyáltalán nem tart drasztikumnak, csak a jegyzetelő), az ilyen szövegek szemellenzőtlen vizsgálójának ez bordalban egyáltalán nem „váratlan”. Ha a váratlanság mint szövegvégi fordulat az, úgy az megint természetes tulajdonsága az ilyen szövegeknek. Mint viccek a poén.

Mindezt helyére téve, megismerésével nem lett volna tomlottabb sem a tudomány, sem a letagadással nem, csak megismertetéssel oktatható fiatal és idős olvasó.

Az előszó előrejelez: „Műfaji szempontból (...) minden olyan szövegfélét bevettünk, amelyet az itt lakók ismertek (...). Nem voltunk olyan szigorúak a népies műdalokkal és az irodalmi vagy iskolás eredetű szövegekkel, mint általában szokás, hanem ezeket is beiktattuk, ha itt népszerűek és szépek is voltak.” E sok minden alól előre felszabadítást remélő (sok szempontból megkérdőjelezhető) alapállás ellenére is felvetődik a kérdés: Pl. az E/VI./2. (161. lap) a) és b) variánsai mindössze annyiban különböznek egymástól, hogy a két közölt versszak közül az egyik az első, a másik a második? Külön magyarázat nélkül kétszeri közlésüket vajon mi indokolta? A versszakcseré? S ha az olyan közismert, szép magyarnóta szövegének a közlése is indokolt, mint a *Befűjta az utat a hó kezdetűt* (azt mondják Ady kedves nótája is volt), mindössze egy-két szóhiba eltéréssel a „hivatalosan ismert” szövegtől („Tóth Kálmán, múlt századi népies és népszerű betyárdalának változata” — 326. lap), akkor ugyanerről a területről még nagyon sok szép magyar nóta szövegéé indokolt lehetne a „jelenlét” ürügyén. A népdalgyűjtők ezeket általában tévedésből jegy-

zik le. (Elterjedtségük, változásaik KÜLÖN tanulmányozásának szüksége, sőt e kultúra méltánytalan tudományos elhanyagolása vitathatatlan.) Bár a tévedésből való lejegyzés itt nem áll fenn, mégsem kapunk választ a jegyzetben: a két versszakos nóta közlése itt hogy s miért lett négyszakaszos?

Vagy a *Nincs cserepes tanyám* kezdetű magyarnóta szövegterjedék (mert az utolsó három sora hiányzik) csonkasága ellenére miért van két versszakra törve? Egy tudományos igényű könyvben meddig lehet mentés a lejegyzői önkény? A dallamos odafigyelés mindezt magától értetődően tette volna helyre.

A *Betyárdalok* 18. számú szövege, a *Fürdik a holdvilág az éj tengerében* (325. lap) nem „Petőfi *Alku* c. versének folklorizált változata, balladakönyvünkben feldolgoztuk...”, ahogy e dal jegyzetében áll (327. lap), hanem Petőfi: *Fürdik a holdvilág az ég tengerében* című és kezdetű versének nem folklorizált, hanem csak megzenésített alakjának rosszul megjegyzett töredéke.

Lényeges ez az eltérés az *Alku* c. Petőfi vers népdallá alakult szövegéhez viszonyítva. Az *Alku* szövegéhez a nép, elébe is, utána is, további versszakokat költött szervesen beépítve Petőfi két versszakát. A *Fürdik a holdvilág*,... gal ez nem történt meg. Megmaradt szép műdalnak, feltehetően itt is az ismert dallam részletein. A rosszul megjegyzett szöveg még nem elég, hogy egy műdal népdallá ütessék, még ha Petőfi-versről van is szó.

Sokadik probléma, hogy rákérdezéssel a többi megzenésítetu Petőfi-vers közül biztos még jó néhány fellelhető lett volna a Drávaszögben. (Pl. a *Tíz pár csókot egyvégéből*, hisz minden lakodalomban játsszák frissenként. Vajon milyen kritérium indokolta hát e romlott Petőfi-szöveg beiktatását?

*

A népdalszövegek dallamuktól független megítélése, kategorizálása a *Panasz- és átokdalok* kategóriájában látványosan üt vissza. Mert ha nem hagyjuk figyelmen kívül, hogy a szöveg s a dallam együtt képez egészet, azaz „...nem igazi életformájuk az itteni írásbeliség...” (7. lap), az *A Dunáról fúj a szél* soráról ismert dal, akár úgy folytatva, hogy „Feküdj mellém majd nem ér!” (Várdaróc), akár úgy, hogy „Feküdj alám, maj(d) nem ér!” (Haraszti), sehogy sem látszik panaszdalnak, még akkor sem, ha kvinttel lejjebb az a két sor következik utána (csak érthető lenne, miért külön versszakként?), hogy „Ha Dunáról nem fújna, / Ilyen hideg nem volna!”, és éppen nem az, hogy „Nem fekszem én kend mellé, / Úgyse leszek a kendé, / Dunáról fúj a szél.” A dal egyéb, a Drávaszögben még nem lejegyzett (vagy kihagyott?) szövegei, melyek szerint „Sárga tyúknak a bögye, / Adj egy kicsit, te Bözse. / Dunáról fúj a szél, / Sárga tyúknak a nyaka, / Adj egy kicsit, te Kata. / Dunáról fúj a szél” vagy a „tandalként” futó „Szőlőhegyen keresztül, / Megy a kislány öcsöstül” kezdetű szövegek egymás után kérdőjelezik meg „panaszdal” voltát ennek a vidám kanasztánc-szövegrésznek.

Hasonló a helyzet a 3. számú szöveggel is (287. lap), a *Fejem fölött hiába dörög az ég* kezdetűvel („Nem bánom én akárhogy zörög az ég” — Zentán s a jugoszláviai Tisza-vidéken), „A buzámát mégse (úgyse, sosé) veri el a jég, / Mer én „biztosítottam”: / Földjeimet (házam, földem) eladtam, / A kopácsi vendéglőbe megittam (Szép zéntai kislányokkal mulattam)” versszakkal. Mind a dal többi szövege (a *Szégedébe két úton köll bémenni, a Széged felől jön egy fekete hintó, a Kisegek felménének a menyégbe meg a Hej, kocsmáros, té fogod ezt megbánni, / Nem fogom a borod többet meginni* kezdetűek a Tisza-tájon), mind pedig a dallam arra enged következtetni, hogy a „panaszos-tréfás borsdal” helyett a jegyzetekben elég lett volna csak az utóbbi két szót hangsúlyozni, mert valójában a tipikus regrutanóták családjába tartozik a dal egésze, csak annyira panaszdal, mint a többi regrutanóta.

A közreadók mind a derenkázás táncdalszövegeként, mind a panaszdalok kategóriában (226. és 287. lap) közlik a szöveget:

*Falu végén a vasvella,
Mégis beült a kolera,
Sem urakra, sem papokra,
Csak a szegény parasztokra.*

A szöveg egészségügy-történeti, járványtani háttérű. Hogy a kolera (amit egyébként a betegek ürülékéből, hányadékából, víz, étel és piszkos kéz útján a szájon keresztül a szervezetbe jutó élő kórokozó okoz) „bc ne üssön” egy-egy település lakói közé, azok a tűz mindentől tisztító s a vasvilla (fegyver) mágiikus erejében bízva „szervezetten” próbáltak védekezni állandó tűzzel, vasvillákkal állva őrt, néha csak vasvilla állítással a falu körül, főleg az utakon. Csoda-e, ha a kolera mégis felütötte fejét?

A szöveg valamennyi eddig ismert dallama vidám. Gúnydal, játékos táncdal szerepe jóval valószínűbb, mint a panaszos, komoly eredet.

Az egyetlen átokdal pedig valószínűleg eredetileg is mindig dallamtalan, rimes-ritmusos, „igéző” átokszöveg-töredék. „Dal” volna méltán megkérdőjelezhető.

*

Más jellegű hibák is találhatóak a *Betyárdalok* című fejezetben (N/II.). Az 5. számú dal jegyzete szerint „Pásztordalként már találkoztunk vele a K/II./14. szám alatt” (326. lap.). A K/II./14. szám alatt pedig hiába keressük az „Ebben a bűzában fűtőrész valaki” kezdetű szöveget. (Pedig ott jobb helye lett volna, mint a betyárdalok között, hiszen a meglopott pásztor fűtőrész.)

Aztán ugyanennek a fejezetnek a 11. szövegéhez fűzött jegyzet szerint újra csak: „Pásztordalként már találkoztunk vele (K/III./9.)...” A jelzett helyen közölt szöveg azonban halászdal szövege (279. lap), mégpedig félreérthetetlenül az.

*

A *Szedem szép rózsámat* című könyv különös értéke, hogy a lírai népköltészet szövegrészét próbálja meg „az emberi élet és az év menete, azokon belül pedig alkalmak és a mondanivaló (tartalom) szempontjából” csoportosított rend szerint bemutatni. Ez a rendezés hasznosítani igyekszik „az eddigi csoportosítási módszereket, de figyelembe veszi a helyi sajátosságokat is”, azzal, hogy „a rendszerezést esetenként tovább is fejlesztettük”.

E nagyon komoly vállalkozás jó néhány meghatározó, adott és vállalt korlát közt jöhetett létre: a teljes magyar népköltési anyag százezret is meghaladó dalának, ennek a számnak a sokszorosát kitevő versszakainak csak komputer segítségével elképzelhető „feldolgozása” még késik. Helyi anyagban egy ilyen rendszerajánlat könnyebben kivitelezhetőnek látszott, már csak mennyiségi okokból is, hisz az anyag itt egyszerűbben áttekinthető. De itt a rendszerető, adott meg vállalt okokból válogatásra kényszerült, majd „Gyűjteményünk elsősorban olvasókönyv” megjegyzéssel szeretett volna „mintát adni azoknak, akik a tudományt és annak népszerűsítését egyszerre szolgálják”.

Úgy tűnik, ezt a követendő „mintát” egy másik szellemi néprajzi termék, a balladaszakértő Vargyas Lajos könyve képezi (egy-egy vitatható tétele ellenére is). A *magyar népballada és Európa* című könyvében szintén szöveg szerinti rendezésben (teljes magyar és európai összefüggéseiben), természetesen dallammal közli a balladákat, sőt azok dallamváltozat-rendszerét is a teljes ismert

magyar anyagban, így egyszerre szolgálja a tudományt s a népszerűsítő tájékoztatást.

Mert a népdal népszerűsítése dallam nélkül nehezen elképzelhető, a dallamok feldolgozását (helyi méretekben persze) Olsvai Imre, a viszonylag is kevés dallammal gyűjtött anyag egyik társgyűjtője elvégezhetette volna. Hogy a fő célt ne zavarja, hát függetlekként bár.

A rendszerek lehetnek elfogadhatóak, elfogadhatatlanok, vitathatóak, nyomós érv vagy ismeretbővülés eredményeképpen bővíthetőek, bonthatóak vagy változtathatóak, de nélkülük az áttekintés lehetetlen. A rendszerek mindig mesterséges skatulyázgatásai egy-egy élő anyagnak, melynek tagjai, határértéket képezve gyakran kilógnak a tipikus példányok közül, illetve „a kisebb műfajok hallatlan képlekenységére, átalakíthatóságára” (7. lap) való tekintettel mindig lesznek átfedések, se ide, se oda, azaz ide is, oda is sorolható, ez esetben népdal-, illetve mese-, játék- vagy egyéb szövegek. Tájönkénti, nyelvek szerinti, országokkénti összevetések elképzelhetetlenek rendszerezések nélkül.

De rendszerezés sem eshet a teljességre való törekvés igénye, a probléma minél teljesebb megismerése, az ismert anyag sokoldalú számbavétele s állandó szem előtt tartása nélkül. „A múlt nem azonos azzal, ami megmaradt belőle” — írja László Gyula. A múlt iránti becsület kérdése az is, hogy ami belőle megmaradt, azt szándékosan vagy téves hozzáállásból ne csorbítsuk tovább. „Ha azt akarod, hogy soká élj, írj könyvet, ültess fát, vagy csinálj gyerekeket!” — mondja egy régi, kínai közmondás. A könyvbe írott szó becsülete, a tudományosság igénye s az oktatási szándék a felszínesség vádját csak úgy kerülheti el, ha erre a másfajta lejegyzésre, tálalásra és taglalásra nem volt meg a könyvírók objektív lehetősége.

D. BURÁNY Béla